

Ontwikkelingsniveau: Mensen met een verstandelijke beperking

Effectief afstemmen met de ervaringsordening

Eind jaren zeventig werden begeleiders van mensen met een verstandelijke beperking geconfronteerd met een nieuwe manier van kijken naar het ontwikkelingsniveau van hun cliënten. De “ervaringsordening” bood een heel ander perspectief dan de toen nog gebruikte indeling van idioot – imbeciel en debiel. De benadering was een tijdje populair en verdween toen in de marge. Jammer, want het is een praktische en bruikbare manier die je helpt scherper te kijken en je effectiever af te stemmen op de ander.

Door John Sijnke

Afstemmen op het functioneringsniveau, het begripsniveau, het belevingsniveau en het communicatieniveau van mensen met een verstandelijke beperking is essentieel om tot een passende dagbesteding te komen. Vaak wordt het ontwikkelingsniveau van mensen met een verstandelijke beperking aangeduid met ‘hoog’ of ‘laag’. Dat zegt echter nog heel weinig over iemands mogelijkheden.

Ook een vergelijking met de ontwikkelingsleeftijd van kinderen blijkt lang niet altijd de juiste informatie te geven. Volwassen mensen met een verstandelijke beperking hebben jarenlange ervaringen en weten daardoor vaak hoe ze in een bepaalde situatie moeten reageren. Dat wil nog helemaal niet zeggen dat ze de situatie ook doorzien of begrijpen. Soms is het een opgebouwde routine.

En niet zelden blijken mensen met een verstandelijke beperking op het ene vlak veel meer mogelijkheden te hebben dan op het andere. Sommige mensen zijn verbaal heel strek, terwijl ze weinig inzicht hebben in hun handelingen. Iemand kan het goed vertellen maar het niet waarmaken. Er kan dan een verschil zijn in de mate waarin iemand zich op diverse gebieden ontwikkelde: een disharmonische ontwikkeling.

Maar er kan ook een behoorlijk verschil zitten tussen wat iemand kan en wat iemand áán kan. Als het cognitieve niveau anders is ontwikkeld dan het sociaal-emotionele. Als iemand qua verstandelijke vermogens en kennis bijvoorbeeld meer aan lijkt te kunnen dan hij emotioneel werkelijk aankan. Wanneer je deze mensen overvraagt of vooral een beroep doet op hun kennis en inzicht, moeten ze op hun tenen lopen en redden ze het vaak niet. De eisen die aan hen gesteld worden gaan ten koste van hun welbevinden, met alle gevolgen van dien in communicatie en gedrag.

Het is bij het bieden van dagbesteding dus de kunst om niet alleen inzicht te verwerven in wat cliënten kunnen, maar ook in wat ze aankunnen. En die te baseren op de wijze waarop mensen van verschillende ontwikkelingsniveau's de wereld om hen heen ervaren. De theorie van de ervaringsordening (ontwikkeld door Dorothea Timmers-Huigens) geeft daar heel concrete handvatten voor.

Theorie

De ervaringsordening gaat uit van verschillende manieren van ordenen van ervaringen, die elkaar in onze ontwikkeling opvolgen. Met ordenen wordt bedoeld: wat doe je met de informatie die op je afkomt, hoe verwerk je die en hoe reageer je er op. De verschillende manieren van ordenen zijn belangrijk in onze ontwikkeling en we behouden er kenmerken van in ons verdere leven.

Mensen met een verstandelijke beperking ontwikkelen hun vermogens in beperkte mate. Daardoor gelden in hun ontwikkeling niet alle vormen van ervaringsordening. Bij hen staat meestal één manier van ervaringsordening centraal, kenmerkend voor het ontwikkelingsniveau dat zij bereikt hebben. De kenmerken van die wijze van ervaringsordening zijn dan ook (vooral) voor hen van toepassing. Maar omdat de verschillende vormen van ordenen vloeiend in elkaar doorlopen en sommige mensen zich

ook disharmonisch ontwikkelen (zich op het ene gebied verder ontwikkelen dan op het andere) kun je niet zondermeer van een heel strikte scheiding uitgaan en mensen 'indelen' omdat je sommige kenmerken waarneemt. Het vraagt om een genuanceerde manier van kijken.

Er zijn vier manieren om je ervaringen te ordenen: lichaamsgebonden, associatief, structurerend en vormgevend. We lopen ze hier stuk voor stuk even door, bekeken vanuit dagbestedingsperspectief.

Lichaamsgebonden

Passende dagbesteding voor mensen die hun ervaring lichaamsgebonden ordenen heeft een ervaringsgericht karakter. Het gaat niet zo zeer om de activiteit zelf maar meer om de beleving. Het ondergaan van zintuiglijke prikkels zoals dat bij snoezelen centraal staat, is daar een goed voorbeeld van. Net zoals belevingstheater, waarbij net als bij snoezelen de zintuigen van mensen met een verstandelijke beperking op een voor hen passende en prettige wijze worden gestimuleerd. En niet te vergeten geluid: muzikale ervaringen die de cliënt ontspannen of juist prikkelen en stimuleren.

Snoezelen en belevingstheater zijn vaak heel specifieke momenten in het dagprogramma, waarbij deze mensen op maat datgene aangeboden krijgen dat ook helemaal past bij hun belevingswereld. Maar ook de dagelijkse gang van zaken biedt volop mogelijkheden om hen belevingsgericht te ondersteunen. Denk bijvoorbeeld aan: betrokken zijn bij een kookactiviteit (prikkeling van het reukorgaan, aandacht), aanwezig zijn bij activiteiten van cliënten van een hoger ontwikkelingsniveau (visuele zintuigprikkeling, aandacht, contact), of met begeleiders meegaan boodschappen doen (beweging, verandering van omgeving, contact). Als je in je omgeving rondkijkt en je daarbij probeert te verplaatsen in de behoeften van mensen met een lichaamsgebonden ervaringsordering, dan zie je vast heel veel mogelijkheden in de dagelijkse gewone dingen. Zoek het hen niet te veel of uitsluitend in de bijzondere voorzieningen en richt je ook op het gewone, het dagelijkse.

Associatief

Voor een deel kunnen mensen met een associatieve ervaringsordering ook bereikt worden met activiteiten zoals beschreven bij de lichaamsgebonden ervaringsordering. Daar kunnen ze het nodige plezier aan beleven. Maar voor hen komt daar een belangrijke extra dimensie bij: ze hebben houvast aan herhalende patronen. Bij spelactiviteiten blijkt herhaling een tovermiddel. Begeleiders zijn dezelfde spelletjes of voorleesboekjes soms al lang zat, maar deze mensen blijven er onverminderd van genieten. Vooral de herkenning is prettig. Begeleiders met erg veel ideeën moeten dus oppassen dat ze niet te snel weer iets anders willen.

Repeterende handelingen passen goed bij deze mensen. Daarom kun je ze betrekken bij allerlei regelmatig terugkerende werkzaamheden of bijvoorbeeld het verrichten van enkele handelingen bij eenvoudig productiewerk.

Een nadeel van de vele herhalingen kan zijn dat men na verloop van tijd niets anders meer wil doen en vast komt te zitten in één activiteit of handeling. De vraag die we ons altijd moeten stellen is: wie doen ze daar schade mee? Als het vasthouden aan één activiteit de aanwezige ontwikkelingsmogelijkheden of contacten met anderen in de weg staan, moeten we ons afvragen of de cliënt zichzelf hiermee te kort doet. Maar als die andere mogelijkheden en contacten het welzijn van de cliënt niet blijken te bevorderen, deze zich er niet prettiger door gaat voelen (of sterker nog: als hij zich er onprettig door gaat voelen) dan moeten we ons afvragen waarom we de activiteiten zouden willen veranderen.

Een mooie mix is een combinatie van belevingsgerichte activiteiten en activiteiten die een beroep doen het associatieve vermogen. Ook bij die laatste activiteiten staat voor de betrokkene het plezier dat hij aan de activiteit zelf heeft meer voorop dan het resultaat van de activiteit. Inpakwerk gaat hem dus om de kick die hij krijgt van de repeterende handeling en niet (of veel minder) om de hoeveelheid werk die hij op een dag verzet.

Structurerend

Activiteiten waarin samenwerking en dus de sociale component een rol speelt, zijn overwegend heel goed mogelijk voor mensen met een structurerende ervaringsordening. Evenals activiteiten waarin niet alleen repeterende handelingen moeten worden verricht maar waarin ook meervoudige handelingen tot soms zelfs vrij complexe handelingen aan de orde zijn. Deze mensen overzien in meer of mindere mate oorzaak en gevolg en hebben dus ook zicht op het resultaat van hun handelen. Dat in combinatie met hun sociale gevoeligheid maakt dat het product van hun activiteiten belangrijker wordt. In tegenstelling tot de twee hiervoor beschreven vormen van ervaringsordening, waarbij vooral de beleving een centrale rol speelt, zijn deze mensen gevoelig voor zaken als kwaliteit (het eindproduct) en kwantiteit (productiviteit). Daarnaast (of misschien wel daardoor) speelt waardering door de omgeving een niet te onderschatten rol.

Activiteiten met een duidelijk resultaat, zoals productiewerk, kunnen heel passend zijn. Maar ook in de meer scheppende hoek, waarbij creatief denken en handelen geprikkeld wordt, kunnen geschikte activiteiten gevonden worden. Zowel in kunstateliers als in productiebedrijven kan worden aangesloten op de behoeften en mogelijkheden die bij structurerende ervaringsordening horen. En als je goed rond kijkt zijn overal mogelijkheden aanwezig, want ook huishoudelijke werkzaamheden, dierverzorging of bijvoorbeeld agrarisch werk behoren tot de mogelijkheden, waarbij persoonlijke voorkeuren en mogelijkheden uiteraard bepalend zijn.

Vormgevend

Tenslotte de dagbesteding voor mensen met een (beginnende) vormgevende ervaringsordening. De mogelijkheden zijn zeer uiteenlopend. Het meest bepalend voor een geslaagde dagbesteding is de begeleidingsattitude, afgestemd op het volwassen ontwikkelingsniveau van de betrokkene, in combinatie met ondersteuning op gebieden waar iemand moeite mee heeft (ondersteuning bij leren en/of het omgaan met als moeilijk ervaren situaties). Wanneer iemand op een vormgevende wijze zijn ervaringen kan ordenen dan is hij in staat om zelf vorm en inhoud aan z'n leven dus ook z'n dagbesteding te geven. Aspecten van een beginnende vormgevende ervaringsordening zijn herkenbaar bij mensen met een lichte verstandelijke beperking. Qua dagbesteding hebben we het dan vooral over mensen die, met enige ondersteuning, buiten het zorgcircuit en veelal in het gewone bedrijfsleven kunnen functioneren.

Niveau aanduiding en ervaringsordening

Zeer ernstige verstandelijke beperking.	Lichaamsgebonden ervaringsordening.
Ernstige verstandelijke beperking.	(Beginnende) associatieve ervaringsordening.
Matige verstandelijke beperking.	(In het overgangsgebied van) associatieve en structurerende ervaringsordening.
Lichte verstandelijke beperking.	(In het overgangsgebied van) structurerende en (beginnende) vormgevende ervaringsordening.

Kenmerken van lichaamsgebonden ervaringsordening:

- Lichamelijk en zintuiglijk beleven.
- Verkenning van de omgeving via het eigen lichaam.
- Nauwelijks besef van de functies van het eigen lichaam.
- Stemningsuitingen vaak moeilijk te definiëren.
- Communicatie via lichaamstaal, klanken, intonatie.

- Korte/vluchtige contactmomenten, initiatief voornamelijk van begeleider.
- Motorische reacties of gebeurtenissen, motorische beperkingen.
- Herkenning door herhaling, regelmaat .
- Onvermogen tot verplaatsen in de ander.

Kenmerken van associatieve ervaringsordening:

- Herkenning van personen en hun rollen.
- Herkenning van (terugkerende) situaties en (de functie van) voorwerpen.
- Contact is functioneel en op zichzelf gericht (de ander als middel om doel te bereiken).
- Ontdekking eigen lichamelijke mogelijkheden en beperkingen.
- Zekerheid, welbevinden en veiligheid: vaste patronen en voorspelbaarheid.
- Ontwikkeld begrip voor oorzaak en gevolg.
- Op basis van herhaling eenvoudige verbanden leggen.
- Beginnende taalontwikkeling (losse woorden, heel korte zinnen).
- Het zien van middel-doel relaties ('dit heb ik nodig om dat te bereiken').

Kenmerken van de structurerende ervaringsordening:

- Taal als belangrijk(er) communicatiemiddel.
- Er is sprake van wederkerig contact.
- Zekerheid neemt toe door overzien, doorzien en begrijpen.
- Toename van taakbesef maakt oefening op diverse ontwikkelingsgebieden mogelijk.
- Verder verkennen van eigen mogelijkheden; kent het eigen lichaam.
- Minder afhankelijk van vaste patronen, flexibeler.
- Meer inzicht in structuren; globaal inzicht in tijd (gisteren, vandaag, morgen).
- Meer keuzes aankunnen.
- Inzicht dat losse onderdelen samen een geheel vormen.

Kenmerken van vormgevende ervaringsordening

- Taal als belangrijk(st) communicatiemiddel.
- Ontwikkeling van zelfbewustzijn.
- Identificeren (zo wil ik zijn, net als...).
- Vorming van persoonlijkheid en eigen identiteit.
- Bewustzijn van eigen mogelijkheden en onmogelijkheden.
- Benutten van kwaliteiten.
- Zelfstandig en bewust keuzes maken.
- Prioriteitenstellen in de vormgeving van het eigen leven.

Literatuur

Ervaringsordening; mogelijkheden voor verstandelijk gehandicapten
D. Timmers – Huijgens
Uitgeverij Elsevier gezondheidszorg
ISBN 9789035227552

Hoe je kijkt bepaalt wat je ziet; dagbesteding voor mensen met een (zeer) ernstige verstandelijke beperking

John Sijnke en anderen

Uitgeverij Bohn Stafleu Van Loghum

ISBN 90 313 4567 9

Meer dan luisteren; ervaringsordening en het empathisch moment in de communicatie

D. Timmers – Huijgens

Uitgeverij Elsevier gezondheidszorg

ISBN 90 352 2409 4

Verschenen in AS, Maandblad voor de activiteitensector

Nr. 3, maart 2007.

Een uitgave van Y-Publicaties

Postbus 10208

1001 EE Amsterdam

(020) 520 60 67

as@y-publicaties.nl